

КУЗНЕЦОВ Юрій Борисович
МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ:
ВІД ТАЄМНИЦІ АГАВИ ДО ЗАГАДКИ ОСОБИСТОСТІ

Yurii KUZNETSOV
**MYKHAILO KOTSYUBYNSKII: FROM THE SECRET OF THE AGAVE
TO THE MYSTERY OF PERSONALITY**

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.02.118>

УДК: 159.923

**Джерело натхнення
талановитої особистості**

За рік до смерті, закінчуючи останнє оповідання «На острові», Михайло Коцюбинський писав: «Завжди хвилююсь, коли бачу агаву: сіру корону твердого листу, зубатого по краях і гострого на вершечку, як затесаний кіл. Розсілася по терасах і коронує скриту силу землі. Або її цвіт – високий, до щогли подібний зелений стовбур з вінцем смерті на чолі. Бо така таємниця агави: вона цвіте, щоб умерти, й умирає, щоб цвісти» [3, т. 3, с. 293-294].

Квітам, як і взагалі природі, присвячено чимало натхненних сторінок творів Коцюбинського, але агаві серед них належить особливе місце. Незадовго до смерті письменника з оповіданням «На острові» познайомився його брат Хома Коцюбинський. «Я прочитав [твір], – згадував він, – і здивувався, як сухий ботанічний опис опоеетизовано. Агава у Михайла Михайловича не звичайна рослина, а якась жива істота. Коли через кілька хвилин я висловив своє захоплення описом, Михайло Михайлович нервово повів рукою, ніби хотів щось від себе одігнати, і сказав: «Розумієш ти, що я не агаву змалював, а своє життя...» [2, с. 240].

Подібно до змалюваної письменником квітки, він всмоктував силу з серця рідної землі,

**Михайло КОЦЮБИНСЬКИЙ
(1864 – 1913)**

рідної культури, пробивався крізь матеріальні нестатки, канцелярську роботу, хвороби і нагляд поліції. Його талант розквітнув цвітом справжньої краси, який помітили не тільки в московії, а й у Європі. І передчасна смерть обернулася безсмертям його творів, відомих у багатьох країнах світу.

Таємниця агави, цвіт яблуні, дитячі очі волошок, жайворонкова пісня – рослинний і тваринний світи завжди у творах Коцюбинського сповнені таїни. Природа була для письменника джерелом натхнення і мудрої філософії буття. «Книга природи», – любляв говорити письменник. Без розуміння цієї книги не зрозуміти і самого

Коцюбинського, і його творів, і тієї епохи, яка кинула відблиск на все, чого торкнулося його перо. В чому ж таємниця майстерності видатного прозаїка? І в чому секрет довголіття його творів? Як сформувалася ця велика духом, талановита і натхненна особистість – триумф української літератури?

«Будемо мати свого літератора!»

Одного разу в дитинстві, коли Михайлик захворів, під час марення він раптом заговорив українською мовою. В сім'ї розмовляли російською, і тому цей факт здивував домашніх.

Після одужання хлопчику розповіли про цю подію, і він ще більше загорівся цікавістю до українського слова. В дев'ять років Михайлик пробує складати українські пісні на взірці народних, а в дванадцять пише велику повість з фінського життя російською.

Факт народження Михайла Коцюбинського був закарбований на жовтуватому папері метричної книги Вінницького Преображенського собору за 1864 рік (5 вересня за старим стилем). Народився «Михайл». Батьки – «губернський секретарь Михаил Матвеев Коцюбинский и его законная жена Гликерия Максимовна, оба православного вероисповедания» [6, с. 7]. Дрібний державний службовець Михайло Матвійович Коцюбинський був від природи людиною неспокоїною і погано уживався з начальством. Через те змушений був часто змінювати роботу. Разом з ним з місця на місце мандрувала й сім'я. До кінця життя він так і не зміг забезпечити їй більш-менш пристойне існування.

Своїм вихованням Коцюбинський зобов'язаний матері. Походженням вона була з молдавського роду Абазів. Від неї, запише він згодом в автобіографії, успадкував «тонку і глибоку душевну організацію» та «любов і розуміння природи». Від няньки Хими, селянки, Михайлик почув українську народну пісню, казку. А ще, як згадував Хома Михайлович, любив ходити на ярмарки і слухати лірників. Розповіді й народні пісні сліпого діда Купріяна, який певний час мешкав у Коцюбинських, хвилювали чутливе серце хлопчини. Тому не дивно, що одного разу з підсвідомості виринув той нестримний полум'яний *потяг до українського художнього слова*, який не згасав уже ніколи до самого кінця його життя. Колись у листі до Володимира Гнатюка (1908) Коцюбинський скаже: «Єдиний спосіб [вижити] – писати по-російськи, але коли я досі сього не робив, то вже тепер не зроблю. А тим часом факт, що мої російські перекладачі дістають у кілька раз більше за переклад, ніж я за оригінал. Доведеться пропасти» [3, т. 6, с. 88].

Улюбленець матері і пестун родини, на дванадцятomu році Михайлик був змушений уперше відірватися від рідної домівки. Закінчивши дворічну народну школу в м. Барі, де вони жили, хлопець їде в Шаргород, щоб продовжити навчання в духовній семінарії – бурсі.

Після реформи освіти 1866-1867 років у школах було скасовано «вологодраніє», «вуходраніє» і вистоювання голими коліньми на

грецьці. Проте Шаргородська бурса часів навчання Коцюбинського ще мало чим відрізнялася від описаної Помяловським. Лекції обмежувались самими запитаннями й відповідями. А від учня вимагалось лише зазубрювання текстів підручників. Інших книжок не було. Науки – арифметику і географію, грецьку, російську, церковнослов'янську мови та інші – учні бачили крізь вузьке «віконце» підручника, який змушені були завчати майже напам'ять.

І з якою насолодою бурсаки після занять тікали до монастирського ставу, щоб позмагатися наввипередки, половити раків або в'юнів. Найбільші сміливці перетинали став, стридали в міщанські городи і зривали там огірки. Циганською голкою вони нанизували їх на шпагат, зв'язували його кінці і з таким намістом на шиї поверталися на свій берег.

Змалку Михайлик був хворобливим, млявим. Тому й у бурсі, як і вдома, книжці віддавав перевагу над дитячими пустощами. Вчився добре, образи вмів зносити мовчки, користувався повагою семінаристів.

Одного разу в учительській, як згадував родич Коцюбинського, який працював у цій же бурсі помічником наглядача, сталася така розмова. В кімнату ввійшов учитель російської мови із стосом зошитів. Він тільки-но закінчив перевіряти твори бурсаків на тему «Як відбуваються різдвяні свята в моїй сім'ї», і, вбравши роботу Михайлика, не міг стримати захоплення. «*Будемо мати свого літератора!*» – з гордістю проказав він і почав читати твір уголос. Дослухавши до кінця, хтось з учителів вихопився із скептичним зауваженням. Справді, написано гарною мовою, та й думка є, але навряд чи другокласник написав це сам. Мабуть, запозичив у когось і зміст, і форму.

Учитель російської, який добре знав Михайлика, не погоджувався. «Ні, панове, – відстоював він свого вихованця, – це майбутній письменник, майбутній поет. Щоправда, в нього ще слабке уявлення про справжню красу слова, але яке природне чуття художньої форми». У ці пророчі слова тоді не всі повірили.

Мешкали бурсаки на квартирах у шаргородських міщан. Від своїх хазяїв вони чули перекази з давнини – як орда набігала, як гнітила людей панщина. А часом у неділю чи свято надвечір заходила на квартиру якогось бурсака баба Фусинка. Така собі старенька Шахеризада. Пригостивши її, бурсаки з сусідніх хат сідали довкола неї і насторчували

вуха. А з вуст народної оповідачки так і лилися казки і перекази, як баба-відьма гризе ліс, що виріс з гребінця Ганнусі-втікачки, як кінь-віщун рятує Івана.

Важко сказати, чи саме вона бувала і в Михайлика, ці чи інші казки він слухав, але така вже велася давня бурсацька традиція. З певністю можна лише твердити, що Коцюбинський не поминав шкільної бібліотеки, яка після реформи значно поповнилася книжками.

Пристрасть до читання з'явилась у Михайла трохи раніше. В одинадцять років (сім'я тоді мешкала в якомусь селі) хлопчина по-дитячому сильно закохався у шістнадцятирічну дівчину, яка не звертала на нього ані найменшої уваги. Поклавши будь-що стати великою людиною і тим завоювати серце своєї коханої, він накинувся на книжки. Михайлові пощастило натрапити на гарну бібліотеку, яка належала місцевому священнику – людині розумній і, як на свій час, прогресивній. Невідомо, чи вдалося Михайлу справити враження на дівчину почерпнутими з книжок думками, але цілком зрозуміло, що прочитані тоді твори відіграли велику роль у його житті. Цими книжками були безсмертні «Кобзар» Тараса Шевченка і твори Марка Вовчка. Саме вони, як потім згадував М. Коцюбинський, остаточно направили його на український шлях.

За якийсь рік-два Коцюбинський раптом швидко подорослішав. Він ще більше замкнувся у собі. Спринчилися до цього дві сумні події. На сім'ю Михайла Михайловича навалюються нещастя. Сліпне мати, батько втрачає посаду і вже ніколи не зможе дістати путящої роботи, щоб забезпечити сім'ю. Родина повертається у Вінницю. Щоб мати гроші на переїзд, змушені були продати частину майна. Та й на новому місці було не легше. Коцюбинські часом не мали змоги пригостити гостей навіть чаєм.

Друга подія – «політичний процес», як гучно назвав Коцюбинський невеличку пригоду – сутичку з поліцією, яка справила на нього, очевидно, неабияке враження і поклала початок зіткненням з цим департаментом. У 1880 році Михайло Михайлович закінчує Шаргородське духовне училище і відправляється в Кам'янець-Подільський (1881), мабуть, маючи намір вступити до університету. Мрія ця не здійснилася через матеріальні нестатки – треба було допомагати родині.

Кам'янець-Подільський жив у той час активним громадським життям. Особливо виділялась молодь. Коцюбинський поринає у вир

політичних ідей і юнацьких захоплень соціалізмом, якими жили тамтешні семінаристи та ентузіасти-народники. Товариш Михайла Михайловича так згадує про ті дні, що залишили відчутний слід у їхньому житті: «Що не кажіть, а час спілкування нашого в Кам'янці був часом самим дорогим, самим священним. Ніякий університет, ніякі книги не могли б дати того, що дали ці нечисленні дні щирого захоплення думки, справжнього шукання правди і підвалин у житті» [2, с. 10-11].

У річницю вбивства Олександра II – 1 березня 1882 року – невелика група семінаристів на чолі з О. Саліковським, якому ректор семінарії дав прізвисько «генерала соціалістичної пропаганди», зібралася на околиці міста на сходку. Тут було організовано «Подільську дружину» і прийнято відозву, в якій схвалювалося вбивство «царя-ката», прославлялись герої «Народної волі» – Кибальчич, Рисаков, Перовська та ін. Зачитали статтю з «Народної волі» та програму «Чорного переділу». Але про діяльність «Подільської дружини» скоро дізналася поліція, почалися арешти, слідство. Коцюбинський не був присутній на цій сходці, проте з членами дружини, зокрема О. Саліковським, був добре знайомий і підтримував стосунки.

Одного разу, вертаючись увечері додому, як згадував пізніше Хома Коцюбинський, Михайло Михайлович помітив підозрілу людину, що заглядала у вікна його хати. Не довго думаючи, він підбіг і вдарив незнайомця своїм сукуватим ціпком. Ним виявився жандарм-вартовий, що разом з іншими прийшов на квартиру Коцюбинського робити трус. Михайла Михайловича заарештували, звинувативши в нападі на поліцію. Але через три дні відпустили. Коли згодом він потрапив під нагляд поліції, про цю справу вже забули, але для Коцюбинського це перше знайомство із в'язницею, де він просидів три дні, надовго відклалися у пам'яті.

Літературна кар'єра Коцюбинського почалася з цілковитого провалу. Повернувшись у Вінницю, Михайло Михайлович дає уроки, щоб заробити трохи грошей на підтримку сім'ї, в якій було п'ятеро дітей: Михайло, Ліда, Хома, Леонід та Ольга. Часом він виїжджає в село, щоб навчати панських дітей. Ночами (бо вдень не було часу) просиджує над книжками. Читає багато з російської і зарубіжної літератури: Успенського і Некрасова, Достоевського і Салтикова-Щедріна, Золя і Сенкевича. Особ-

ливе захоплення викликали твори українських письменників – Шевченка, Марка Вовчка, Куліша, Нечуя-Левицького, Кропивницького та ін. Любить читати напам'ять поезії з «Кобзаря», а найбільше «І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє...»

У 1884 році Коцюбинський пробує написати оповідання, яке відоме під назвою «Андрій Соловійко, або Вченіє світ, а невченіє тьма». У Вінниці він товаришує із священником П.І. Вікулом, двоюрідним братом О. Саліковського, який учив їх обох у Шаргородській духовній семінарії. П.І. Вікул підтримував зв'язки з революційно налаштованою молоддю, а в його домі часто збиралася прогресивна інтелігенція. Бував тут і місцевий присяжний уповноважений Нейман – людина освічена і з великими симпатіями до української літератури. Через Вікула оповідання Коцюбинського «Андрій Соловійко...» було передано на суд Нейману. Вирок був дуже суворий. Зверхньо оцінивши першу спробу молодого автора, Нейман у кінці відгуку радив Коцюбинському кинути цю справу, аби «не калічити святу нашу мову».

Присуд Неймана не спинив Михайла Михайловича, і протягом наступних двох-трьох років він створює нові оповідання («21-го грудня, на Введеніє», «Дядько та тітка»), але показувати їх комусь чи подавати до друку не наважується. А згодом і зовсім замовкає на кілька років, очевидно вражений своїм невдалим дебютом.

За життя Коцюбинський ніколи не друкував ці перші твори. З'являлися його збірки, окремі твори і вибране різними мовами в росії і за кордоном, але учнівські спроби так і пролежали невідомими широкому читачеві, аж поки не побачили світ років через десять після смерті письменника.

§ Справжній художник

11 червня 1890 року начальник Подільського жандармського управління у відношенні до департаменту поліції повідомляє, що київський губернатор видав Михайлові Коцюбинському закордонний паспорт і наказує встановити нагляд за його поверненням в межі імперії. Зважившись виїхати до Львова, Михайло Михайлович виявив неабияку сміливість, адже Галичина належала до Австро-Угорщини і вважалась чи не центром українського культурного руху. Безпосереднім приводом до поїздки за кордон послужила перша публікація Ко-

цюбинського – поява у львівському журналі «Дзвінок» його вірша «Наша хатка». Тут у Львові він зав'язує контакти з редакторами українських журналів «Дзвінок», «Правда», «Зоря», що мали ліберально-народницький напрям, знайомиться з Іваном Франком.

Протягом 90-х років Коцюбинський чимало перекладає для цих журналів, друкує ще кілька віршів, але справжню увагу читачів привертають його дитячі оповідання – «Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник». Ознайомившись з першим із них, Панас Мирний написав молодому колезі схвильованого листа: «Прочитав я її («Харитю». – *Гол. ред.*) та й нестямився!.. У такій невеличкій приповіді та такого багато сказано! Та як сказано! Чистою, як кринична вода, народною мовою; яскравим, як сонячний промінь, малюнком...» [7, с. 431]. Лише шість років минуло з того часу, як Нейман радив Коцюбинському «не калічити святу нашу мову», а він уже заслужив похвалу одного із визначних майстрів українського красного письменства. Та й за що? Саме за мову, в хисті до якої йому відмовляв Нейман. «Та так тільки справжній художник зможе писати!» – продовжував Мирний, передрікаючи велике майбутнє молодому автору.

І як змінився пейзаж порівняно з першими творами. З традиційного малюнка-схеми він перетворився на чарівний, з майже інтимними деталями, світ природи, який ніби вторує переживанням маленької героїні. «Босі ноженята, – зауважує письменник у «Хариті», – ступали по втопаній стежці, над головою, межі колосками, як биндочка, синіло небо, а з обох боків, як стіни, стояло жито й шелестіло вусатим колоссям. Харитя опинилась наче на дні в морі. В житі синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку. Польова повитиця полізла догори по стеблині жита і розтулила свої білі делікатні квіточки» [3, т. 1, с. 37]. Майстерний опис природи, безпосередньо пов'язаний з переживаннями, почуттями дитини, передає її настрій, психодуховний стан, відображає глибинно вкорінене екзистенціювання. Вже у цьому першому друкованому оповіданні можна помітити мазки майбутнього письменника-імпресіоніста.

Попри всю свіжість художнього бачення життя перші дитячі приповідки все ж були позначені особливостями традиції літератури XIX століття. Хоч і тут бачимо рельєфний малюнок природи, ніжність кольорів, тонке проникнення письменника у внутрішній засвіт героя чи героїні «Харитя», «Ялинка», як і

наступні твори («П'ятизлотник», «На віру»), написані в селі Лопатинцях, де Коцюбинський працював приватним учителем у сім'ї бухгалтера цукроварні Мельникова.

Після смерті батька родина опинилася повністю на утриманні Михайла Михайловича. Він дає спочатку приватні лекції у Вінниці, виїжджає вчителювати на село. І, незважаючи на нагляд поліції, бере участь у громадському житті. У 1888 – 1890 роках його обирають гласним до Вінницької міської думи. А склавши екстерном іспити на звання народного вчителя, він виїжджає в с. Лопатинці.

Бувало перестріне Михайло Михайлович на дорозі селянку і питає:

- Це ви йдете жати?
- Еге ж, – відповідь та.
- А де ж ваша нива?

Та й піде у поле разом з нею і довго дивиться, як працюють люди, слухає, як співають українські народні пісні, і все записує. І поговорити з людьми любив. А дітей Мельникова у вільний від навчання час прилучав до збирання фольклору. Пісні, казки, прислів'я, записані Коцюбинським у Лопатинцях, згодом з'явилися в етнографічних збірках, виданих у Чернігові. Все це згодом сприяло появі його талановитих оповідань.

Наприкінці 1891-го – на початку 1892 Коцюбинський сповнений творчих планів і бажань. Він пише повість «На віру», оповідання «П'ятизлотник», які остаточно утверджують за ним ім'я українського письменника. Проте улюбленій справі змушений віддаватися в невеличкі проміжки вільного часу. Треба було дбати про шматок хліба, якого літературна праця не давала. Він шукає постійного місця на державній службі, де мав би певний зарібок і більше часу для писання. Врешті, йому здається, що такою роботою могла б стати філоксерна комісія, куди його влаштовують працювати. І в червні 1892 року Коцюбинський виїжджає в Бессарабію, діставши посаду розвідувача з платнею 40 крб. на місяць з помешканням та артільним харчуванням.

До прикладу, на фотографії 1893 (а Коцюбинський любив фотографуватися) закарбовано гурт працівників філоксерної комісії – 9 чоловіків і хлопчик біля тину. Здебільшого молоді – років 20-25 і двоє старших. Дехто одягнутий у сюртуки з метеликами, хтось просто у вишиваних сорочках. Коцюбинський – у центрі, на третьому плані. На ньому вишивана українська сорочка, піджак, бриль і ціпок у руці. Очі дивляться спокійно. З

усього видно, гурт складається здебільшого з інтелігенції. Справді, в комісії Михайло Михайлович потрапив у гурт, як дехто казав, «свідомих» українських інтелігентів-народників. Тут були й студенти-українці Харківського, Одеського, Київського університетів. Керівник філоксерної комісії П.І. Погибка пізніше згадував, що між розвідувачами були українці, які вперто шукали шляхів до відродження України, хотіли донести освіту до всіх нещасних, знедолених пролетарів і поліпшити їхнє матеріальне становище. До таких належали Коцюбинський, Бержковський та інші; вони навіть вдягалися як селяни-українці (див. [1]). Багато хто з них належав до «Братства тарасівців».

«Братство тарасівців» мало більш помірковану програму, ніж інші радикальні партії. Свою роботу воно спрямовувало насамперед на культурно-освітні заходи та пробудження національної свідомості простого люду, на агітацію за емансипацію жінки. Народницько-просвітницький характер братства якоюсь мірою відповідав і настроям Коцюбинського. Разом із братчиками, працюючи у філоксерній комісії, він вів просвітницьку роботу серед селян, працівників комісії.

Трохи згодом Коцюбинський зобразив роботу філоксерної комісії в оповіданні «Для загального добра», яке відіслав на конкурс у журнал «Зоря», де воно було відзначене премією. В центрі гостросюжетної розповіді – доля молдавського селянина Замфіра Нерона. Добросовісно працюючи на своєму винограднику, він зумів досягти певного добробуту. І от нещастя – рослинна тля філоксера напала на його виноградник. Зовні ще здорові, квітучі лози, а коріння підточуються паразитами. У село прибуває філоксерна комісія. Яку ж допомогу в цьому разі пропонує держава селянинові? Єдину – знищити роками виплекану лозу, щоб тля не перекинулась на виноградники інших господарів. Для загального добра, так би мовити. Це розоряє сім'ю Замфіра Нерона. Не переживши такої трагедії, вмирає його дружина. Керівник філоксерної комісії Тихович усе більше сумнівається, чи справді корисну справу вони роблять людям. «Коли б хоч певність, – думає він, – що така офіра (жертва) потрібна для загального добра, що робиш справді позиточне діло, а не зайву жорстокість» [3, т. 1, с. 239].

М. Коцюбинський був тонким стилістом і дуже вимогливим до себе письменником. Кожному слову, і навіть букві, надавав великого

значення. Збираючись видати оповідання за власні кошти, він написав до В. Лукича (1896): «Насамперед прошу змінити заголовки: я хотів би, щоб заголовок читався не «Задля загального добра», а просто «Для загального добра». Тому прошу зайве «за» викинути» [3, т. 5, с. 62]. Очевидно, прийменник «задля» трохи змінював смисл заголовка, в ньому втрачався той іронічний підтекст, який закладав у назву письменник. До слова, в цьому ж листі містяться цікаві спостереження Коцюбинського над *евфонією* (милословністю) української мови. Читаючи коректуру «На крилах пісні», письменник нещадно виправляв стилістичні та інші огріхи. Він протестував проти неграмотного втручання коректора у його текст: «...я помітив, – писав Коцюбинський, – що коректор навіщось поперероблював деякі слова, наприклад «гострий» – переробив на «острий», «вогнище» – на «огнище» і т. д., що дуже негарно звучить особливо у словах, що кінчаються на голосозвуки. До прикладу: «те остре, до фізичного болю остре...», «догоряє огнище» і др. Наш народ, що має музикальне вухо, по змозі обминає стовпище голосозвуків або шелестозвуків і намагається розкласти так слова, щоб заховати закони евфоніки. Отож і я намагаюся по змозі додержувати ту евфоніку, і дуже мені прикро, коли хтось псує мені ту роботу» [3, т. 5, с. 62].

Уважність до слова і гостре відчуття його звукових і смислових нюансів – одна з найважливіших прикмет стилістики Коцюбинського, яку він вдосконалює протягом усього творчого шляху. Так, він цікаво обіграє слово «доктори» в оповіданні «Для загального добра», що ним народ іронічно охрестив розвідувачів філоксерної комісії, які не лікують, а знищують виноградники... Таким чином різноманітними художніми засобами письменник намагався підкреслити ілюзорність народницьких ідей про допомогу селянам. Насправді вони ні освітою, ні реальними практичними ділами не в змозі були змінити їхнє економічне становище. Це особливо підкреслено в думках і переживаннях Тиховича, в якого «не ставало певности вкорисності діла, грунт почав хитатися під ногами» [3, т. 1, с. 243].

Ще з більшою іронією письменник малює народницькі ілюзії в оповіданні «Лялечка», написаному в 1902 році, яке показувало, що він усе далі розходився з ідеями «Братства

тарасівців», оповідання, що сутнісно, розпочинало новий етап у його творчості. Проте цьому передували деякі важливі події, які мали чимале значення для подальшого його життя і письменницького практикування.

Дорога додому

У 1896 році Коцюбинський одружується з Вірою Устимівною Дейшею, яка походила зі старого українського дворянського роду. Після навчання на Бестужевських курсах у Петербурзі вона працювала викладачкою французької мови в Чернігівській гімназії. В Чернігові вони й познайомились. Велике бажання мати сімейне вогнище тягне Коцюбинського до постійної роботи, але, не знаходячи місця, він продовжує працювати у філоксерній комісії, щоправда, вже в Криму, де йому запропонували кращу посаду і більший заробіток. Листи письменника з Криму до дружини сповнені кохання й туги. Характерний допис з Алушти від 13 жовтня 1896, де він з гумором і теплим почуттям розповідає про одержання від дружини посилки з грушами і яблуками та листа, який ці груші попсували. Не можна не навести уривок з нього, де видно, яких теплих слів та образів добирає кохаюче серце письменника, щоб вилити свої почуття. «Сонечко ти моє! Ти мені світиш і грієш, – пише Коцюбинський Вірі Устимівні. – Твої листи для мене – половина життя. От і нині дістав листа од тебе – і так мені добре, так легко і весело. Я мало не з'їв того листа, таким він був мені солодким, а найпаче від грушової підливки. Ай, ті груші: побились, потовклись та напустили такого соку, що лист твій та бонзині книжки як душенина упріли в тому сокові. На превелику силу одліпив я його од коробки і тільки що розклав на столі, щоб хоч місцями прочитати, коли знов лихо: оси зачули, що прийшов лист од Віри, і роєм назлітались його читати. Мусив кинути листа та ганятись за осами, і тільки по їхніх трупах знов добрався до мокрого, страшного й загнилого вже аркуша паперу. А проте прочитав все: де не розібрав, там серце відповіло мені, що Вірунечка кохає мене» [3, т. 5, с. 92].

Була й інша причина, що спонукала Коцюбинського десь осісти на постійній спокійній службі. Це нестримне бажання писати. Мандрі з місця на місце по Бессарабії, а потому в Криму, хоч і давали багато матеріалу для наступної творчості, та не сприяли зосередженості, без

якої неможливе й писання. Врешті й часу на творчість залишалось дуже мало. В листах до своїх кореспондентів письменник зрідка скаржиться на брак більш-менш придатних умов для занять улюбленим ділом. Так, ще 24 червня 1894 року Василю Лукичу він пише: «Вибачте мені, ласкавий добродію, цю мою загайку; мені вже й самому соромно так довго тягти обіцяну працю, та що ж вдієте, коли така клята служба! Осінь та зиму матиму вільніші – тож гадаю докінчити «По Бессарабії» та спробувати свої сили на більшій праці, наприклад повісті» [3, т. 5, с. 46]. Як і Чехов, обтяжений роботою земського лікаря, так і Коцюбинський на службі у філоксерній комісії весь час мріє засісти за більший твір. Обом письменникам не щастило. За службою й необхідністю заробляти на шматок хліба на творчість бракує часу.

Уривками, виносивши у голові сюжет, Коцюбинський майже без чернеток (на це потрібний також час) хапається за писання і живе надією, що життя якось уладнається і в нього з'являться більші можливості віддатися улюбленій справі. Тому він не припиняє спроби знайти постійне місце.

У 1897 році Коцюбинський звертається до чернігівської влади з проханням прийняти його на роботу в земство. Мотивує він тим, що, захворівши на ноги, не в змозі продовжувати службу на посаді помічника експерта у Кримському філоксерному комітеті, оскільки ця робота пов'язана з постійним ходінням. Звертаючись до департаменту поліції, щоб розвіяти будь-яке упередження проти себе, він пише: «В 1884 году я находился под следствием по политическому делу, сути которого я и до сих пор не знаю. При обыске не было найдено решительно ничего, компрометирующего меня. Через год или полтора мне было объявлено, что я освобождаюсь из-под следствия. Этим дело и кончилось» [3, т. 5, с. 327]. Коцюбинський наївно вважав, що поліція лишила його у спокої, хоч насправді він був під постійним «негласним надзором». В той час як Михайло Михайлович з новими й новими проханнями звертався до начальника Чернігівської губернії, не розуміючи, чому йому відмовляють у посаді на державній службі, поліція інформує губернатора про неблагонадійність письменника. Врешті-решт йому дозволяють працювати в земстві, але не на тій посаді, на якій він хотів. При цьому поліція видає для губернатора таку довідку про письменника:

«Коцюбинский – украинофил, сотрудничал в издаваемом во Львове журнале «Зоря» и в 1886 г. издал весьма тенденциозную брошюру «Для общественного блага», предназначенную для народа в Украине. Вследствие этих данных в 1897 был не допущен заведующим книжным складом Черниговского земства, но, ввиду благоприятного отзыва д<ействительного> с<татского> с<оветника> Андреевского и личного ходатайства Коцюбинского перед д<епартаментом> п<олиции>, коему он представил удовлетворительные объяснения по существу имеющихся о нем сведений, было сообщено черниговскому губернатору о неимении препятствий к допущению названного лица на службу Черниговского земства вообще, за исключением лишь должности заведующим книжным складом» [8, с. 86]. Оскільки, як повідомлялося в попередньому документі поліції, ця посада давала б можливість Коцюбинському поширювати «тенденційну» літературу.

Отже, письменник усе ж потрапляє в Чернігів, але місяці чекання посади і листування з представниками влади та поліції змушували його влаштуватися поки що на інше місце. Ним була посада хронікера в житомирській газеті «Вольнь», що видавалася московитською мовою. Як спраглий у пустелі, Коцюбинський накинувся на газетярську роботу після років мандрувань по Бессарабії та Криму. Він редагує рубрику «Свет и тени русской жизни», добираючи до неї статті з російських видань, пише власні статті. Його симпатії незмінно на боці селян. Через це він постійно свариться з головним редактором Фідлером, що врешті призводить до конфлікту між ними.

22 лютого 1898 року Коцюбинський друкує у «Волині» свою статтю «К полемике о самостоятельности малороссийского языка», як тоді зневажливо іменувалась українська мова. Виступаючи проти спроби буржуазної газети «Биржевые ведомости» представити українську мову як щось легковажне, що підлягає осуду, і відстоюючи її право на існування, письменник твердо оцінює роль української і російської мов у духовному розвитку двох народів. Зокрема, він пише: «По нашему глубокому убеждению, всякий дальнейший шаг к развитию малороссийского литературного языка будет приобретением и для общерусской литературы; совместное существование обеих родственных литератур нам представляется могучим условием культурного роста двух, взаимно дополняющих друг друга, народностей» [3, т. 4, с. 120].

Приїзд Михайла Коцюбинського в Чернігів у 1898 відкриває нову сторінку в його житті. Якщо говорити точніше, то навіть не сторінку, а цілий розділ. І справа не тільки в тому, що нарешті владналося його сімейне життя і він зміг осісти на постійній більш-менш придатній для його характеру роботі. Головне було в тому, що він дістає можливість долучитися до культурного й громадського життя, віддатися творчості. 1900-ті роки, у які вступав письменник, були справжнім спалахом в українській літературі цілого сузір'я непересічних талантів. Ольга Кобилянська і Василь Стефаник, Марко Черемшина і Лесь Мартович, Гнат Хоткевич, Микола Чернявський та багато інших розпросторюють межі тем і проблем, оновлюють художні форми, намагаючись своїми творами відповісти на найпекучіші питання життя. Бурхливі літературні й суспільні процеси, в яких уже відчуваються перші блискавки грозової хмари 1905, спонукають і Коцюбинського до активних творчих пошуків.

У 1903 році, закінчивши першу частину повісті «Fata morgana», Коцюбинський разом із Чернявським пишуть своєрідну відозву до письменників, у якій оформлюються багаторічні роздуми письменників над завданнями літератури на даному етапі. «Вихований на кращих зразках сучасної європейської літератури, – зазначалося у відозві, – такої багатой не лише на теми, але й на способи оброблення сюжетів, наш інтелігентний читач має право сподіватися й од рідної літератури ширшого поля обсервації, вірного малюнку різних сторінок життя усіх, а не одної якоїсь верстви суспільності, бажав би зустрітись у творах красного письменства нашого з обробкою тем філософічних, соціальних, психологічних, історичних і т. ін.» [3, т. 5, с. 281].

Поставивши завдання відійти від етнографічного замилювання сільським побутом, піднести українську літературу на вищий щабель – європейський, Коцюбинський придивляється і до творчості західноєвропейських письменників: Генріка Ібсена, Арне Гарборга, Кнута Гамсуна, Юнаса Лі, Метерлінка та ін. Віддаючи перевагу психологічним темам, він глибоко студіює праці з психології – науки, що на цей час починає бурхливо розвиватися. В особистій бібліотеці письменника в Чернігові (тепер музей) збереглися книжки, назви яких свідчать про широке коло його зацікавлень у цій галузі: Т. Рібо «Психологія почуттів», М. Ланге «Емоції», Ш. Летурно «Фізіологія прист-

растей», В. Вунд «Начерки психології», Г. Спенсер «Справедливість», Ч. Ломброзо «Геніальність і божевілля» та ін.

Вочевидь Коцюбинський для безупинного вдосконалення своєї художньої майстерності зосереджується на емоційно-почуттєвій, власне екзистенційно-подієвій, стороні соціально різнобарвного та особисто непересічного людського життя, освоюючи знакові для того історичного часу психологічні твори не стільки з науково-аналітичних позицій, скільки із потреби організації власної мислєдіяльності і над психодуховними засвітами героїв своїх оповідань та новел, і над словесною мозаїкою адекватного художнього оприявлення цих засвітів. Отож він щораз, нарощуючи самісні ресурси і потенціал, на своєму творчому шляху здійснює все складнішу за цілями, методами і засобами психологічну роботу над собою й усім тим довкіллям, що переломлюється через його чуттєву душевну ритміку, усвідомлювальну спроможність та вільнолюбивий український дух (див. [12]).

Наскрізь новочасний письменник

Вранці Коцюбинський вирушав у статистичне бюро – маленький одноповерховий будиночок, потопаючий у садках на околиці Чернігова. Потяг письменника до краси був помітним не лише у його творах, в обожнюванні природи, а й у вбранні. Один тогочасний його знайомий Г. Лазаревський згадує: «Михайло Михайлович завжди був одягнений дбайливо, навіть чепурно (звичка ще з семінарських років. – *Гол. ред.*). Улітку в ясно-кремовому у синю смужку костюмі, жовтих черевиках, у білій панамі з чорною стрічкою, з незмінним ціпком – гуцульським топірцем у руках. З квіткою у петельці. Іноді з квітами в руках. На тлі чернігівської звичайної людности завжди здавався він мені елегантним європейцем, «європейським українцем», а не «малоросійським українцем». Іноді з роботи він повертався у парусиновій, модній тоді толстовці. Часто у чорній пелерині поверх одягу. Узимку в чорному пальті з чорним смушковим коміром, у високій чорній смушкській шапці» [10, с. 166].

Робота відбирала левову частку часу, і тільки пізно ввечері Коцюбинський діставався до книжок, або й до чистого аркуша паперу, занести на який бодай хоч одну думку майже не ставало сил. Маючи «тонку душевну орга-

нізацію», успадковану від матері, він був артистичним не тільки в одязі, манерах, поведженні, а й, найважливіше, в емоціях, переживаннях, умінні проникнути душею в квітку, рослину, будь-який предмет, передати враження від нього словом, як від живої істоти. Писав Михайло Михайлович не так багато, як хотів. Начерків, як правило, не робив, виношуючи цілий твір у голові. Але зрідка у його записнику з'являлися записи, які з часом він використовував у творах. Спостереження над природою сповнені такої мистецької вишуканості, справжніх художніх відкриттів, що можуть сприйматися як окремі мініатюри.

Записи стосуються не тільки перших років ХХ століття і не тільки Чернігова, а проте допомагають краще зрозуміти глибоке інтуїтивне проникнення письменника в таїну живого і прекрасного. У замальовках природи Коцюбинський найчастіше використовував прийом контрасту (скажімо, моря і неба, неживого й живого), або персоніфікацію. Ось кілька мініатюр з його нотатників: «Дивилось червоне око заходу» [3, т. 4, с. 277]. «Крізь цвітучі галузки дерев дивилось небо такими синіми молодими очима» [Там само, с. 282]. Письменник не тільки малює, а й заражує читача тими почуттями, що охоплюють його від побаченої свіжим оком природи. Несподівані трохи, ракурси створюють яскраві образи, що запам'ятовуються. Наприклад, море: «Море було таке гладеньке і синє, наче туго натягнутий екран, на якому показували небо» [Там само, с. 287]; «На морі тріпочуть вітрила човнів, як голуби в небі» [Там само, с. 283].

З особливою любов'ю Коцюбинський змальовує квіти: «Вдень земля от кульбаби – як зоряне небо, уночі небо – наче цвітуча кульбабою лука» [3, т. 4, с. 305]. Кожна квітка не тільки образ, а в певному розумінні й характер, так само, як, скажімо, у Л. Толстого кушч реп'яха навіяв задум і характер Хаджі-Мурата з однойменного твору. У Коцюбинського: «Дрок – наче дротяна щітка, якою чесалось сонце, полишивши на ній пасма свого золотого волосся» [Там само, с. 293], «Сивина полинів, срібних навіть удень, наче осяяних місячним світлом» [Там само], «Ломонос (*clematis*) цупко поліз по вершечках кушців ожин і накинув на них весільну фату (намітку) свого прозорого цвіту» [Там само, с. 294]. Тут знаходимо й улюблений Коцюбинським таємничий образ агави: «Агави – як паші акул» [Там само, с. 280], «Агави родились у таких

тісних і ворожих обіймах, що на ціле життя на їх тілі лишилися сліди зубів і форма ворога-брата. І коли листя рознялись урешті, вони все ще грізно <на> їжачились <своїми> акулиним<и> зуб<ами>ом і з погрозою наставились один <проти> до одного сірим могучим акулиним тілом» [Там само, с. 294].

Природа – це «чаша, з якої мільйони людей пили і п'ють красу і випити не можуть» [3, т. 4, с. 291], – говорив Коцюбинський. Він досяг великої майстерності у змалюванні природи і людини. Через образ квітки, рослини, комахи навчився передавати людські почуття, вир пристрастей, надій, потяг до ідеалу. І без цього не можна зрозуміти його творів. Проте письменник весь час незадоволений собою. Йому здається, що він ще зовсім не знаходить того потрібного слова, яке відкривало б людям його душу. Тому, замкнувшись вечорами після служби в кабінеті і ніжно наносячи залізним пером дрібненькі рядки букв на папір, *Коцюбинський глибоко мучився над кожним словом, видобуваючи його з потаємних закутків серця*. Тому-то часом і виривались у нього з душі такі сповідальні фрази: «Пишу я дуже мало, ніколи не вдовольняючись своєю працею. Ще поки обдумую сюжет, поки в уяві моїй малюються люди, події і природа, я почувую себе щасливим: таке все яскраве, свіже, повне і сильне, що я тремчу од зворушення. Але доволі мені сісти за стіл і взяти перо до рук, як з-під пера усе те виходить блідим, анемічним, безбарвним, мені не стає слів, аби віддати те, що я зараз так сильно пережив. Скінчивши роботу, я почувую попросту обридження до неї, такою мізерною видається вона мені. Коли б можна було обмежити свою творчість уявою, я був би дуже щасливим. Проте щось сильне тягне мене до літературної праці – і літературі я відданий цілою душею» [3, т. 6, с. 43].

Творчість давала не тільки саму насолоду. Без неї він себе не мислив. Чи то за письмовим столом, чи просто на вулиці його душа, його серце і розум як художника продовжували працювати. Скажімо, чи дуже поетичний звичайнісінький собі віз, повз який ви щодня проходите? Око художника здатне побачити в ньому майже живу істоту «<Під повіткою стояв віз>, – занотовує Коцюбинський у записнику. – З-під повітки визирали голі кістяки воза, заболоченого; він немов утомився, розвалився і з байдужістю до всього спочивав, одкинувши зламане колесо» [3, т. 4, с. 259].

Саме на цьому возі Раїса Левицька – героїня оповідання Коцюбинського «Лялечка» – в'їжджала в село, де їй належало пережити велику людську драму.

Під час читання початку цього оповідання створюється враження, що ви сидите з учителькою на возі, а повз пропливають хати, люди, дерева, церква... І все те похмуре, подібне до кольору чорної землі. Наче на полотні Левітана всьому надано єдиний відблиск, єдиний колорит. І не тільки тому, що село справді убоге, а ще й тому, що в'їжджає у нього Левицька з украй пригніченим настроєм: «Хати здебільшого були старі, чорні, з чорними ж, порослими мохом стріхами. По дворах стояли багна й зеленасті калюжі. Вулиця теж блищала баюрами. На всьому одбилися сліди убожества. І життя, і люди, що вічно риються у землі, прийняли, ввижалось Раїсі, колір землі, здавалися деталями мертвої природи» [3, т. 2, с. 63-64]. У попередньому селі в Раїси виник конфлікт з попом, через що її й перевели у нову школу. Що ж її тут чекає? Чи не те саме?

Така зав'язка в оповіданні «Лялечка», яке дало привід І. Франкові сказати про Коцюбинського, що це «наскрізь новочасний письменник». А саме у підході до зображення дійсності – глибокому проникненні письменника в природу і через неї передачі людських почуттів. І. Франко писав про «нову генерацію» письменників, до яких належав і Коцюбинський: «...вони, так сказати, відразу засідають у душі своїх героїв і нею, мов магичною лампою, освічують усе оточення» [11, с. 108]. Отже, йшлося не тільки про новий стиль, який був близьким до імпресіонізму К. Гамсуна, А. Шніцлера та інших, а й про новий жанр малої епічної прози – психологічну імпресіоністичну новелу [3; 4]. Більшість творів Коцюбинського 1900-х років належать саме до цього жанру.

Чи це сільська вчителька, яка врешті закохується у попа («Лялечка»), чи це батько-письменник біля ліжка вмираючої доньки («Цвіт яблуні»), чи ліричний герой («З глибини») – скрізь письменник глибоко проникає у переживання героя, його пристрасті, бажання, які заховані у сприйнятті природи, навколишньої дійсності взагалі.

Наближалися роки революції 1905 – 1907 років. Страйкувала залізниця, селянські бунти прокотилися по Україні. Посада завідувача відділу сільськогосподарської статистики Чернігівського земства давала змогу Коцюбинському стежити за подіями, які відбуваються на селі. У результаті таких спостережень народжу-

ється перша частина повісті «Fata morgana». Твір незвичний, новаторський. У ньому автор здійснює спробу застосувати психологічні прийоми імпресіоністичного письма до проблем життя соцієтальної психіки. Але не тільки це. Надавши оповіданню (а спочатку це було окреме оповідання) підзаголовок «З сільських настроїв», письменник поставив перед собою завдання передати *соціальну атмосферу села*, яке вже потрясали перші передреволюційні хвили. Йому вдається також відобразити психологію маси, цілих прошарків селянства, що було новим у літературі.

Журнал «Наука и жизнь», вмістивши переклад оповідання «Fata morgana» Коцюбинського у №5 за 1905 рік, супроводжував твір таким коментарем: «Пусть не пугается читатель кажущейся вялости предлагаемого рассказа М. Коцюбинского. Автор его – один из величайших талантов, которых подарила миру современная украинская беллетристика. Его типы – это живые, правдивые типы, взятые прямо с натуры. Это типические, могучие в своей целостности фигуры, созданные историей и мучительным режимом современной украинской жизни, величина которых и сложилась прямо пропорционально объему и сложности этого режима... Рассказ этот не сказка, нет, это живая быль, выплаканная на бумаге слезами человека правдивого, глубоко искреннего и близко стоящего к жизни и к любимому народу... Этот, единственный в своем роде, рассказ удивительно соответствует своему названию, мы сами прочитали несколько раз подряд и вполне прониклись всем величием и всей глубиной того безмерного, безысходного народного горя, которое лежит на сердце украинского простолюдина» [6, с. 236].

Своєю новою, імпресіоністичною манерою Коцюбинський зумів досягти ще більшої правдивості, психологічної глибини в зображенні людини. Високо оцінені І. Франком, прогресивними діячами літератури і культури, твори Коцюбинського перекладаються на польську, угорську, німецьку, румунську, шведську, чеську мови. Незважаючи на це, письменник продовжує жити у великій матеріальній скруті.

Найбільша трагедія життя

На утриманні Коцюбинського були сім'я, сліпа мати, яка, до речі, на кілька років пережила сина. Позичку, яку він узяв у банку для придбання садиби в Чернігові, так і не зміг сплатити до кінця свого життя. Борги

мануфактурним та іншим магазинам примушують його багато писати, але й цього не вистачає, і він нерідко звертається до знайомих видавців з проханням про матеріальну допомогу. Адже зарібок дрібного урядовця був мізерним, щоб вести більш-менш пристойне життя. Та й літературна праця не могла поліпшити його матеріальне становище.

Досить сказати, що за новелу «Intermezzo» – перлину європейського письменства – Коцюбинський одержав 35 крб. від редакції журналу «Літературно-науковий вісник», за цілком новаторський оригінальний твір «Невідомий» – 18 крб. 18 коп. За деякі твори платили більше, проте теж небагато. У 1903 році видавництво «Вік» надрукувало перший том його «Оповідань», за які заплатило 200 крб. У той же час російські твори оплачувалися значно краще. Так, А.П. Чехов, який у певному розумінні відіграв у російській літературі таку саму роль, як і Коцюбинський в українській, у 1899 продав свої твори видавцеві А.Ф. Марксу за 75 000 крб. Навіть російські перекладачі Коцюбинського одержували набагато більше, ніж він. Письменник не раз з іронією згадує про це, зокрема у згадуваному листі до В. Гнатюка: «Треба рятуватися, спочити, полежать у шпиталі або в санаторії, а нема за що. Доведеться пропадати. Служба ледве-ледве дає шматок хліба, а література!.. Соромно навіть признатися представникові культурної нації» [3, т. 6, с. 88].

Для письменника, який писав українською мовою, ситуація справді була складною. Заборона української мови, книгодруку, театру призвела до звуження кола українських читачів. Серед інтелігенції їх було не дуже багато, а поширення книжок у народі було обмеженим, головним чином через його неписьменність. Тому-то на пропозицію Гната Хоткевича налагодити видавничу справу в Україні Коцюбинський відповідає надто скептично: «Мало не всі видавництва мають не комерційні, а філантропічні підвалини... Принаймні мій видавничий досвід (видавав власні оповідання) дуже нещасливий. Ледве-ледве, за кілька років, після багатьох клопотів та турбот вдалося мені вернути витрачені гроші. Щодо мене, то я зарікся бути видавцем. Хай краще мій «ближній» видає, а я волю брати навіть ті злиденні гонорари, які дають нам часописи...». Закінчує Коцюбинський саркастичною фразою про стан з українською літературою: «...не можу ж я не тільки писати, а ще й платити, щоб мене читали» [3, т. 6, с. 100].

Коли М. Коцюбинський у 1897 році захворів і змушений був кинути філоксерну комісію, він вважав, що це хвороба ніг, які й надалі часто не дають йому спокою. Проте згодом з'ясувалось, що справи набагато гірші – попсовані нерви і хворе серце. Вже в 1903 у листах Коцюбинського все частіше трапляються скарги на здоров'я: «Останніми часами я так обтяжений всякою службовою роботою, що не маю часу писати... З одного боку, здоров'я не служить мені, а з другого – всяка обов'язкова праця гнітить», – пише він В. Гнатюку 18 жовтня 1903 року [3, т. 5, с. 299]. Або лист до Гната Львовича від 15 листопада 1903: «Чогось нездужаю, та й нерви у мене не зовсім добрі, мабуть, од перевтоми, бо маю тепер дуже багато роботи і всяких клопіт... Прощаюсь з Вами, бо щось погано мені, починається гарячка» [Там само, с. 303].

У 1905 Михайло Коцюбинський вже думав, що в нього рак або якась невиліковна хвороба шлунку, тому, незважаючи на важкі матеріальні умови, все ж збирає гроші, щоб поїхати за кордон до іноземних лікарів. На той час нічого серйозного в нього не виявили (лише «нерви») і дали пораду помандрувати по різних країнах. Він побував у Німеччині, Італії (Венеція, Флоренція, Рим, Неаполь, Генуя, Мілан), Швейцарії (Люцерн, Берн, Женева, Цюрих), Відні і через Львів повернувся додому.

Вражень у письменника було багато – від знайомства з європейською культурою, новими людьми. Проте тяжка щоденна праця підточує йому здоров'я. Вже через кілька місяців він знов з роздратуванням пише до В. Гнатюка: «...проклята бюрозна праця вхопила мене у свої тверді лапи так, що чоловік не щодня має час перейти годинку, хоч від того залежить здоров'я. Все поспувала мені та клята робота – і здоров'я, і гумор, і мої літературні заміри...» [3, т. 6, с. 33]. А ще через два місяці: «...коло мене зовсім зле: знов хворий, знов нерви, а з ними вкупі й шлунок» [Там само, с. 38].

Незважаючи на слабе здоров'я, завантаженість роботою, Коцюбинський живе активним громадським життям. У 1903 році він разом з іншими діячами української культури бере участь у відкритті пам'ятника Івану Котляревському. У зв'язку з цим жандармське управління секретно повідомляє, що на урочистому засіданні Полтавської міської думи Коцюбинський прочитав вітальний адрес від Чернігівського музично-драматичного гуртка: «На кафедрі сошел представитель Черниговского музыкально-драматического кружка при-

сяжний повернений Коцюбинський, котрий начал свою речь на русском языке, потом перешел на малороссийский и закончил ее на малороссийском языке, чем вызвал бурные аплодисменты публики» [6, с. 196]. Коцюбинський листується з провідними українськими письменниками – І. Франком, О. Кобилянською, В. Стефаником, Г. Хоткевичем, В. Винниченком та ін.

З відкриттям товариства «Просвіта» в Чернігові Коцюбинський та його дружина стають активними його членами. Згодом Михайло Михайлович й очолює це товариство. Характер роботи товариства та особливості його діяльності добре описав сам Коцюбинський у листі до Костя Зленка від 18 травня 1907: «Унас надія тільки на демократичні і поступові сфери – звідти ми хотіли б мати членів. <...> Діяльність нашої «Просвіти» поки що невелика, бо товариство ще молоде (всього чотири місяці йому), але дещо зроблено вже, дещо робиться. За цей час ми відкрили при «Просвіті» читальню-бібліотеку для членів (яких маємо більше 200 осіб); у бібліотеці зібрано уже коло 400 книжок, маємо звиш 20 українських часописів – з Галичини, Буковини, Америки. Спорядили два концерти – Лисенка і в пам'ять Шевченка; маємо будувати кіоск в українському стилі для продажу книжок і часописів. Лекційна комісія працює над тим, щоб читалися у «Просвіті» лекції з українознавства, а для народу – популярні народні читання. Відкрили філію в Ніжині, де вже є близько 40 членів» [3, т. 6, с. 80].

Діяльність у «Просвіті», служба забирали багато часу. Затаких умов і вихопились у Коцюбинського слова: «Найбільша моя трагедія – неможливість займатися літературною роботою». Сила переживань, обізнаність у суспільному житті, співчуття до знедолених викликали в нього ще більшу жагу до літературного слова, прагнення викласти свої болі й переживання на папері. Вдраматичні роки революції 1905-1907 років він створив низку новелістичних творів. Серед них – «Сміх», «Він іде!», «Невідомий», «Persona grata», «В дорозі», «Intermezzo», «Як ми їздили до Криниці», «Fata morgana».

Постійна жага відкриттів

Найсильнішою раною, яка ятрила душу письменника, була жага творчості. Не тільки прагнення до справи літературної, а й пошук

у цій справі нового, ще не знаних доріг, якими не ходило українське письменство, до творчості у найвищому розумінні цього слова – новаторства у показі життя. Вже в оповіданнях, написаних до 1900-х років, він шукає нові несподівані ситуації, певною мірою екзотичні, зацікавлюючі. В повісті «На віру» Коцюбинський показує досить нетрадиційну для української літератури ситуацію вільного шлюбу, а в оповіданні «Посол від чорного царя» – анекдотичний випадок з фотографічним апаратом. Забобонні селяни, які досі не бачили фотоапарата, вирішили, що це якийсь чарівний механізм, що ним роблять портрети для війська чорного царя. На цьому будується колізія. В оповіданні «Для загального добра» бачимо спробу показати парадоксальну ситуацію – приїзд «докторів», які не лікують, а нищать виноградники і тим самим руйнують життя селян.

Поетика несподіваного, інтригуючого владно проникає у прозу Коцюбинського. Це було не тільки засвоєння певною мірою досвіду авантюрної літератури, а й протистояння традиції побутово-реалістичної прози з розтягнутими описами, колізіями, наперед визначеною сюжетною схемою. В новелістиці 1900-х років цей художній прийом не зникає, проте відходить на другий план і набирає іншої якості. Як і зазначав письменник у маніфесті 1903 року, його найперше починають цікавити проблеми психологічні, саме вони, зауважував І. Франко, і творять основні душевні події і катастрофи в Коцюбинського та інших новелістів «нової генерації». Несподіваність, незвичність ситуації перетворюється на ситуацію кризи, морально-етичного вибору. Це й зумовлює головний художній конфлікт твору, що відображав реальну кризу суспільства, яке вступило на дорогу революції.

Чи не з найбільшою силою новий підхід до зображення життя виявився у новелах, присвячених революції 1905 – 1907 років. Привертає увагу насамперед те, як змінюється *концепція художнього простору* письменника. Село, місцевість, які він малював до того без особливих просторових обмежень, поступаються місцем замкненому, з окресленими кордонами, простору. Чи не програмною була в цьому відношенні акварель «На камені»? Невеличке татарське село зі своєю географією, скелястою природою, неначе відокремлений острівець, що пливе у безмежному космосі людського буття. Цей острівець – то свій ве-

ликий неосяжний світ життя, кохання і трагедій. Ще локальніший художній простір у «Цвіті яблуні» – окрема кімната, квартира; «Сміх» – те саме, «Невідомий» – тюремна камера.

Замкнувши героя в чотири стіни, письменник вдається до копіткого, *мікроскопічного дослідження його душі, внутрішніх порухів, переживань*. При цьому, як і раніше, він вибирає ситуацію критичну, а багато в чому й кризову для характеру героя. В такому підході на перший план виходять проблеми психологічні – сильні емоції, душевні струси, що стають предметом письменницького аналізу. В новелі «Сміх» – це жах перед чорносотенним погромом, якого очікує адвокат Чубинський, в оповіданні «Він іде!» – страх єврейського населення невеличкого міста перед чорносотенцями. «Невідомий» – навпаки, фанатична впевненість революціонера-терориста у справедливості вдіяного – вбивстві губернатора. В оповіданні «Persona grata» – це жах, який роз’їдає душу ката від поступового усвідомлення несправедливості чинених ним дій. В «Intermezzo» – це глибоке почуття втоми, що охопила всю душу прогресивного художника. «В дорозі» – раптова тиша, що запанувала серед революційного бою, впливає на революціонера Кирила сильніше, ніж будь-який випадок противника. Розмаїтість настроїв, переживань творить те загальне полотно, на якому вимальовується суспільно-політична атмосфера років революції.

Жах і розгубленість, що запанували в певній частині інтелігенції, яка не зрозуміла, не сприйняла, злякалася народного гніву, доповнюють величну картину революції, її відблиски у всіх сферах суспільства. Ці відблиски дають лише віддалене уявлення про розміри того вогнища, тієї магми, що віками кипіла в надрах суспільності і частки якої зараз виривались на поверхню. Малюючи відблиски заграви, Коцюбинський не міг не думати про спопеляючий вогонь, його нищівну силу, що розросталась і пекла. Без повісті «Fata morgana» його панорама революції була б не тільки неповною, а й лишила б поза увагою той стрижень, те ядро, яке й привело в дію всю ланцюгову реакцію революційних зрушень. З такими думками Коцюбинський збирає матеріал, ознайомлюється з місцями селянських повстань, аналізує пресу – готується дати масштабний зріз життя суспільства в один з кризових моментів його розвитку. Але про це розмова окремо.

Теми інтелігенції, народу в революції з особливою силою захоплюють Коцюбинського. Інтелігенція і народ, завдання митця – під різними кутами зору переломлює письменник ці проблеми у своїх творах, шукаючи несподіваних, психологічних колізій. Інтелігент, людина, котра опинилася у світі, де руйнується взаємозв’язок епох, людина пристрасна, віддана боротьбі за революційні ідеали, але якій ніщо людське не чуже, – такому герою присвячує письменник свої твори. Його скруті, його спробі розібратися в собі й у цілому світі. Типовим оповіданням цих років є «В дорозі» – своєрідна прелюдія до «Intermezzo». Вони багато в чому схожі і за сюжетом, і за характером головного героя, і за суспільно-політичною атмосферою, яку змальовує письменник.

Революціонер товариш Кирило прибуває на явку, де має одержати листа з черговим завданням. Та лист довго не надходить, і це вимушене інтермеццо раптом збурює у його душі почуття, що дрімали, припорошені революційними буднями. При цьому душевну кризу героя письменник заховає у пейзаж. Це, власне, не пейзаж, а сама оголена душа Кирила, життя якої відтворено в образах природи. «Несподівано, раптом у чорну тишу щось упало. Живе, веселе і безтурботне. Заскакало по листі, збудило повітря, штовхнуло землю і вогко дихнуло просто в лице. Пронеслось шумом, обмило землю і щезло. А тоді вплив на небо місяць» [3, т. 2, с. 284]. Ми наче бачимо, як напруження боротьби останніх років під дією природи раптом відступає. «Природа зітхнула повними грудьми, зітхнув і Кирило» [Там само], – закінчує пейзаж Коцюбинський. Криза відбулася. Така нова манера письменника: природа перестала бути німим об’єктом замилування, а «заговорила» від імені людини, яка її сприймає, знаменувала важливий крок в українському письменстві до розкриття людини і світу як єдності й взаємозалежності. Випереджаючи прозу Хемінгуей, Коцюбинський замінює опис життя його показом у конкретних формах вияву.

З чернеток до цього оповідання видно, з якою скрупульозністю збирав письменник враження від природи. Про це свідчать такі, до прикладу, замальовки, як «Хмари», «Ліс», «Тіні», «Квіти». Коцюбинський любив прогулянки за місто у Троїцький гай, любив «сидіти на горі, – як згадує С. Бутник, – і дивитися на широкі розлогі». «Михайло Михайлович любив квіти. Багато різноманітних квітів було

в нього біля будинку. Йому особливо подобалися яскраві, буйні. Трудно сказати, чого саме йому подобалися яскраві і буйні квіти. Може тому, що яскраві фарби і буйні форми не тільки бадьорили його очі, а ще й імпонували своїми простими кольорами і ясними формами духу його природи, бо і в його творах все ясно, все просто» [10, с. 150-151].

Природа, квіти захоплювали письменника не тільки своєю гармонією, а й суголосністю тим душевним настроям, які переживає людина. Зародження кохання революціонера Кирила Коцюбинський передає також «мовою» квітів. Зустріч Кирила з дівчиною Устею в полі, милування природою стає своєрідним німим діалогом, де кожна квітка своєю красою, таїною немов вторує почуттям героїв: «Усті з Кирилом здавалось, що наївні діантуси червоніли в траві, як дитячі обличчя, а над ними схиляв свої віти журливий дрік і плакав золотими сльозами. Окремо займали великі простори будяки, сині, аж сизі. Вони здавались покинутим вогнищем, що конало передсмертним блакитним димком» [3, т. 2, с. 290]. Шаленство квітів – різних барв і форм наче передає сум'яття почуттів героїв, у якому пробивається вогнище кохання. Такий імпресіоністичний стиль письменника був справжнім відкриттям, що кардинально змінювало традиційну техніку, давало змогу показати людину в сиюхвилинну мить її переживань, з усіма нюансами її душевного життя. Революціонер для письменника – не схема, не вигаданий герой, а людина із складним внутрішнім світом, де змагаються різні почуття, але громадське завжди бере гору. І невідомий революціонер-терорист, і ліричний герой «Intermezzo» постають не як люди-схематизми, а як живі, сповнені пристрастей і бажань, духовно складні істоти. Востанню мить свого життя перед стратою революціонер-терорист, перебираючи у пам'яті останні дні, не може забути і випадкову зустріч з тією, «що кинула квітку в його душу». Образ яскравої квітки як спалаху кохання, краси постійно живе і в душі Коцюбинського, і в його творах.

Тим часом письменник працює і над більшою річчю – «Fata morgana», де головний герой – маса, її настрої й переживання в роки революції. Та здоров'я зовсім не служить йому: «Як запре дух у грудях, – скаржиться він В. Гнатюку, – то й кроку ступити не можу, а нерви такі, що кожна дрібниця, наприклад, якийсь факт у пресі, або стаття робить мене хворим на кілька днів. Досадно і соромно, а

нічого не вдієш». У середині 1909 року письменник мусив виїхати за кордон для лікування і відпочинку.

Через Львів, Краків, Відень, Венецію, Флоренцію дорога Коцюбинського пролягала до Капрі. Заїхав він і в Чернівці та Коломию. Українські місцеві організації вітали його як відомого, визнаного письменника. На літні місяці на Капрі з'їжджалося чимало російських письменників і діячів культури. Осередком зустрічей була вілла Максима Горького, який жив там. Коцюбинський також прагнув потрапити в це цікаве товариство. Він записав рекомендаційним листом від В.Г. Короленка, з яким познайомився в Полтаві в 1903 на відкритті пам'ятника Котляревському. Зустріч з Максимом Горьким на Капрі переросла в теплу дружбу, що тривала до останніх днів життя Коцюбинського.

У цю і наступні зустрічі на Капрі письменник знайомиться з російськими видавцями. Максим Горький сприяє появі творів Коцюбинського в російських видавництвах «Знание», «Современный мир». Їдучи якимось на Капрі, письменник завітав і в Криворівню, де почався його «роман» з Гуцульщиною, що й дав яскраву художню картину – «Тіні забутих предків».

За два роки до смерті Коцюбинський починає одержувати щорічну пенсію 2000 крб. від товариства прихильників літератури і, здавалося б, нарешті може здійснити свою давню мрію цілком віддатися літературі, та здоров'я залишається все менше. Навіть полишивши роботу в статистичному бюро, він відчуває себе кепсько. Лікарі констатують у нього порок серця та грудну жабу на ґрунті серцевої перевтоми.

І в той же час письменника як ніколи мучить жага нових відкриттів. Відкриття потаємного світу людини, відкриття невідомого світу людей інших національностей – татарської, молдавської, єврейської, але над усім домінує головне відкриття – людини, її безмежного, неосяжного внутрішнього світу. Коцюбинський закінчує повість «Fata morgana», відкриваючи у житті типового села цілий космос доль, настроїв, суперечок. Він зазирає в душу нікчемного поліцейського («Подарунок на іменини») і бачить там нищість та обмеженість батька, який хотів на іменини «подарувати» сину страту, а замість того сіє ненависть до себе маленької, ще не зіпсованої істоти. Коцюбинський проникає під оболонку революційності ліберального пана і знаходить там усе ту ж барську пиху і відразу до люду.

Відкриває письменник і зовсім новий для себе і читача світ гуцульської природи, звичаїв, духу народного, просякненого віковичними гордовитими гірськими легендами. Він ознайомлює нас з дивовижною капрійською природою та її людьми. «Капрі – дорогоцінний камінь у каблучці Неаполітанської затоки», «А вночі блакитна затока надіває на шию рядок дорогих перлів – (вогнів) неаполітанських вогнів», «Везувій плавав у морі, як велика блакитна медуза», – занотовує Коцюбинський у записнику, готуючи капрівські новели. І кожен такий запис, як і сама новела, як і майже кожен його твір, – це незбагненне художнє відкриття шаленства фарб, гармонії звуків, почуттів, які «населюють» природу і людську душу.

Закінчивши новелу «На острові», М. Коцюбинський занотовує примітку на рукописі: «Автор просить прислати коректуру на адресу: «Київ, бульвар Шевченка, клініка професора Образцова» (вона і зараз там – поряд з університетом). Вмираюча рука до останку прагне викінчити свої твори, надати діаманту той неповторний, немеркнучий блиск, на який спроможний тільки справжній художник.

В його душі ще рояться герої повісті «Fata morgana», він мріє про написання третьої частини, ще нуртує задум нової картини про Гуцульщину, але, прикутий смертельною хворобою, він уже не зводиться з ліжка. Повернувшись до Чернігова, він скоро вмирає. Сталося це 12 квітня 1913 року. Коцюбинському ледь не виповнилося 49 років.

Найяскравіша квітка України

Поховали М. Коцюбинського в Чернігові, як він і заповідав, у Троїцькому гаї, на Болдиній горі, де письменник любив відпочивати. Багато газет відгукнулось на смерть великого художника слова. Десятки вінків від організацій і діячів культури було покладено на його могилу. Із різних куточків країни та закордону надходили скорботні телеграми – з Галичини і Львова, із Петербурга та острова Капрі, з Москви і Києва, Катеринослава і Варшави та багатьох інших міст.

Уряд намагався якомога тихіше поховати Коцюбинського, не допустити демонстрацій. Та незважаючи на поліцейські обмеження, заборону виголошувати промови, біля могили письменника зібралося понад дві тисячі шанувальників його таланту. А на засіданні Четвертої Державної думи депутат Г.І. Петровський виступив з промовою. З гнівом говорив він

про поліцейські заходи під час похорону М. Коцюбинського: «...політика гноблення і переслідування народностей, серед них і російської, а надто слов'янських народностей, здається, така багата на всі відомі факти, що не потребує особливих ілюстрацій. Усе ж... наведу ще один цікавий приклад – похорон Коцюбинського в Чернігові. Ректор семінарії заборонив семінаристам співати на похороні. Поліцмейстер, з'явившись до церкви, оголосив, що не можна нести вінків перед труною» [9, с. 24].

Відцвіла одна з найяскравіших квіток України. І майже в останній день прощання її з життям в «Українсько-руській видавничій спілці» (Київ – Львів) виходить збірка творів: «Тіні забутих предків», «Сон», «Лист», «Подарунок на іменини», «Хвала життю», «Коні не винні», «Що записано в книгу життя». Так народжувався новий цвіт безсмертної агави. Це був лише початок.

Новими яскравими барвами традиції М. Коцюбинського розквітли у творчості його послідовників – українських письменників П. Тичини, А. Головка, М. Стельмаха, О. Гончара. Так, О. Гончар писав у 1953: «Прекрасною творчістю Коцюбинського був осяяний мій літературний ранок. В студентські роки сторінки його оповідань я завчав напам'ять, як поезію... І зараз він залишається для нас, українських радянських літераторів, достойним взірцем. Ми вчимося у нього високої майстерності, творчої вимогливості, гарячої любові до свого народу».

Твори М.М. Коцюбинського, як квітки агави, продовжують жити. Вони видаються і перевидаються тиражами в десятки тисяч примірників, перекладаються багатьма мовами світу.

Бібліографічний покажчик праць, монографій, статей, збірників про Михайла Коцюбинського (складений М.О. Морозом у 1964 і 1989 роках) налічує майже 4000 бібліографічних записів і виданій у двох томах. Здавалось, пишучи 4001-шу працю, важко сказати щось нове. Проте загадка Коцюбинського в тому, що, незважаючи на велику кількість праць про нього, головне, мабуть, ще і не сказано. Ми тільки наближаємось до тих глибин, які приховує його творчий шлях. І кожна нова стаття, книжка – лише крок до незглибимої таїни, яку хотів передати нам великий художник. Підтвердженням тому нові й нові видання його творів, нові аналізи його унікального естетичного світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Заїка І. Дещо про життя Коцюбинського та Бессарабії. *Життя і революція*. 1927. №7-8. С. 140.
2. Калениченко Н.Л. Великий Сонцепоклонник: життя і творчість Михайла Коцюбинського. Київ: Дніпро, 1967.
3. Коцюбинський М. Твори: в 7-ми томах. Київ: Наукова думка, 1973-1976.
4. Кузнецов Ю.Б. Імпресіонізм в українській прозі кінця XIX – початку XX ст.: проблеми естетики і поезики. Київ: Зодіак-ЕКО. 1995. 304 с.
5. Кузнецов Ю.Б. Михайло Коцюбинський і класичний психоаналіз: монографія. Київ: Либідь, 2018. 160 с.
6. Кур'янський Й.Я. Літопис життя і творчості Михайла Коцюбинського. Київ, 1965.
7. Мирний П. Зібрання творів: у 7-ми томах. Київ: Наукова думка, 1968-1971.
8. М.М. Коцюбинський як громадський діяч: документи, матеріали, публікації. Київ, 1968.
9. Петровський Г.І. Вибрані статті і промови. Київ, 1978.
10. Спогади про Михайла Коцюбинського. 2-ге вид., доп. Київ: Дніпро. 1989. 224 с.
11. Франко І. Зібрання творів: у 50-ти томах. Київ: 1976-1986. Т. 35.
12. Фурман А.В., Фурман О.Є. Методологічна організація психології як сфери мислєдїяльностї. *Психологія і особистість*. 2021. №2(20). С. 9-45.

REFERENCES

1. Zaika, I. (1927). *Deshcho pro zhyttya Kotsyubyns'koho na Bessarabiyi* [Something about the life of Kotsyubynskiy in Bessarabia]. *Zhuttya I revolyutsiya – Life and revolution*, 7-8 [in Ukrainian].
2. Kalenychenko, N.L. (1967). *Velykyy sontsepoklonnyk: zhyttya I tvorchist' Mychayla Kotsyubyns'koho* [A great sum worchippier: life and creativity Mykhailo Kotsyubynsky]. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
3. Kotsyubynskyy, M. (1973-1976). *Tvory: v 7-my tomakh* [Work: in 7 volumes]. Kyiv: Scientific opinion [in Ukrainian].
4. Kuznetsov, Yu.B. (1995). *Impresionizm v ukrayuns'kiy prozi kintsya XIX – pochatku XX st.: problem estetyky i poetyky* [Impressionism in Ukrainian prose end XIX-beginning Xx of the century: problems aesthetics and poets]. Kyiv: Zodiak-EKO. 304 p. [in Ukrainian].
5. Kuznetsov, Yu.B. (2018). *Mykhaylo Kotsyubyns'kyu i klasychnyy psykhoanaliz* [Mykhailo Kotsyubynskiy and classical psychoanalysis]. Kyiv: Lybid. 160 p. [in Ukrainian].
6. Kur'yanskyu, Y.Ya. (1965). *Litopys zhyttya i tvorchosti Mykhayla Kotsyubyns'koho* [Chronicle of life and creativity Mykhailo Kotsyubynskyy]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Myrnyy, P. (1968-1971). *Vybrani tvory: v 7-my tomakh* [Selected work: in 7 volumes]. Kyiv: Scientific opinion [in Ukrainian].
8. M.M. Kotsyubyns'kyu yak hromads'kyu diyach: dokumntny, materialy, publikatsiyi (1968) [M.M. Kotsyubynskiy as a public figure: documets, materials, publications]. Kyiv [in Ukrainian].
9. Petrovskyy, H.I. (1978). *Vybrani statyi i promovy* [Selected articke and speech]. Kyiv [in Ukrainian].

10. Spohady pro Mykhayla Kotsyubyns'koho: 2 vyd., dop. (1989) [Memories of Mykhailo Kotsyubynskyy: 2 revised edition]. Kyiv: Dnipro. 224 h. [in Ukrainian].

11. Franko, I. (1976-1986). *Zibrannia tvoriv: u 50-ty tomach* [Collection of works: in 50 volumes]. Kyiv. Volume 35 [in Ukrainian].

12. Furman, A.V., Furman O. Ye. (2021). *Metodolohichna organizatsiya psykholohiyi yak sfery myslediial'nosti* [Methodological organization of psychology as a sphere of thinking activity]. *Psykhoholohiia i osobystist' – Psychology and personality*, 2(20), 9-45 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

КУЗНЕЦОВ Юрій Борисович.

Михайло Коцюбинський: від таємниці агави до загадки особистості.

Пропоноване дослідження присвячене деталізованому висвітленню взаємопрониклих життєвого і творчого шляхів визнаного в Україні та за її межами непересічного художнього таланту, сонцесяйної особистості і патріотично незламної індивідуальності Михайла Михайловича Коцюбинського (1864 – 1913). Цей достойник національного духу та унікальних літературних ужинок належить, за визначенням Івана Франка, до «нової генерації українських письменників», твори яких просякнуті витонченим й до болю правдивим психологізмом, довершеним мікроскопічним вивченням душевних станів, найделікатніших внутрішніх порухів думки, хвилювання, мрії, бажання та завжди більшою чи меншою мірою екзистенційно драматичних переживань героїв їхніх канонічних художніх творів. Воднораз переконливо аргументовано, що серед короти модерних українських прозаїків кінця XIX – початку XX століття (І. Франко, О. Кобилянська, П. Мирний, В. Стефанік, Г. Хоткевич та ін.) Коцюбинського вирізняє *вишукана*, причому як внутрішня (мисленнево-мовленнева, морально-етична), так і зовнішня (мовна, текстова), *естетичність* його есе, новел, оповідань, у яких добірними художніми засобами і прийомами змальовується не лише всеможлива структурно-динамічна палітра екзистенціювання особисто психодуховного, а й природних об'єктів, наділених широкою мозаїкою формовиявів суб'єктного: таємниці агави («вона цвіте, щоб умерти, й умирає, щоб цвісти»); цвіт яблуні, серед якого панує безвладність воскового дитячого тіла; дитячі очі волошок, що виблискують ніжністю і правдивістю; жайворонкова пісня, що лине у блакитний океан небес, пронизуючи радістю вимучену рутинною душою, і т. ін. Відтак, здавалося б, відомі представники рослинного і тваринного світів у прозаїчних творах талановитого майстра рідного слова, будучи сповнені сакральною таємничістю, оживають, здушевлюються, переповнюються згармонованою суб'єктною. Важкий життєвий шлях письменника, як проілюстровано наступністю ковітальних подій, змушував черпати сили і з української природи – із серця рідної землі та із еталонних узірців (насамперед особистісних) етнонаціональної культури і, незважаючи на матеріяльні нестатки, канцелярську роботу, хвороби і нагляд поліції, розквітнути щедрим талантом світового масштабу – цвітом справжньої художньо вишуканої краси. Врешті-решт фактологічно обґрунтовано, що творчий шлях, здійснений Михайлом Коцюбинським у форматі великого вчинку-подвигу, вповні

переміг життєвий шлях і за художнім змістом, і за культурними наслідками. І підтвердженням тому є те, що передчасна смерть («те сичання чигаючої смерти») обернулося безсмертям його творів на віки для всього людства.

Ключові слова: *особистість, українська література, творчість, таланти, природа, квіти, загадка людини, психологізм, життєвий шлях, художнє слово, милозвучність мови, імпресіонізм, психологічна робота, соціальна атмосфера села, художній простір письменника, душевний світ літературних героїв, жага відкриттів, творчий шлях, Михайло Коцюбинський.*

ANNOTATION

Yurii KUZNETSOV.

Mykhailo Kotsyubynskii: from the secret of the agave to the mystery of personality.

The proposed research is devoted to a detailed coverage of the interpenetrated life and creative paths of the outstanding artistic talent, the sun-shining personality and the patriotically indestructible individuality of Mykhailo Mykhailovych Kotsyubynskii (1864 – 1913), recognized in Ukraine and abroad. This worthy man of the national spirit and unique literary works belongs, according to Ivan Franko's definition, to the "new generation of Ukrainian writers," whose works are imbued with refined and painfully truthful psychologism, complete microscopic study of mental states, the most delicate internal movements of thought, excitement, dreams, desires and always more or less existentially dramatic experiences of the heroes of their canonical works of art. At the same time, it is convincingly argued that among the cohort of modern Ukrainian prose writers of the late nineteenth – early twentieth centuries (I. Franko, O. Kobylanska, P. Myrnyi, V. Stefanyk, G. Khotkevych, etc.) Kotsyubynskii is distinguished by *exquisite*, and both internal (thought-speech, moral-ethical) and external (speech, text) *aesthetics* of his essays, novels, short stories, in which selected artistic means and techniques do not

only describe an all-possible structural-dynamic palette of existentialization of personal psychospiritual, but also natural objects endowed with a wide mosaic of form manifestations of subjective: the mystery of the agave ("it blooms to die, and dies to bloom"); apple blossom, among which the anarchy of the wax child's body reigns; children's eyes of cornflowers, sparkling with tenderness and truthfulness; lark song, flowing into the blue ocean of the sky, piercing with joy a soul tortured by routine etc. Therefore, it would seem that well-known representatives of the plant and animal worlds in the prosaic works of the talented native word's master, being full of sacred mystery, come to life, are animated, and filled with harmonized subjectivity. The difficult life path of the writer, as it is illustrated by the continuity of covital events, forced to draw strength from Ukrainian nature – from the heart of native land and from the reference patterns (primarily personal) of ethno-national culture and, despite material shortages, clerical work, illness and police supervision, to blossom with a generous talent of world scale – the color of true artistically exquisite beauty. In the end, it is factually substantiated that the creative path made by Mykhailo Kotsyubynskii in the format of a great deed-feat fully conquered the life path both in artistic content and in cultural consequences. And confirmation of this is that premature death ("that hissing of the waiting death") turned into the immortality of his works for ever for all mankind.

Key words: *personality, Ukrainian literature, creativity, talent, nature, flowers, human mystery, psychologism, life path, artistic word, melodiousness of language, impressionism, psychological work, social atmosphere of the village, artistic space of the writer, spiritual world of literary heroes, thirst for discoveries, creative way, Mykhailo Kotsyubynskii.*

Рецензенти:

**д. психол. н., проф. Віктор МОСКАЛЕЦЬ,
д. психол. н., проф. Оксана ФУРМАН.**

**Надійшла до редакції 04.05.2024
Підписана до друку 08.10.2024.**

Бібліографічний опис для цитування:

Кузнецов Ю.Б. Михайло Коцюбинський: від таємниці агави до загадки особистості.

Психологія і суспільство. 2024. №2. С. 118-134. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.02.118>